

Članki

O RAZISKOVANJU ČASTI V HISTORIČNI PERSPEKTIVI

NEVA MAKUC

Zgodovinski inštitut Milka Kosa
neva.makuc@zrc-sazu.si

Izvleček: Prispevek podaja zgolj kratko predstavitev raziskovalnega dela, ki se je v 20. in 21. stoletju osredotočalo na koncept časti oziroma na kulturo časti. Čast je zaznamovala tudi delovanje in čustvanje evropskega prebivalstva preteklih stoletjih, vendar različna obdobja, območja, družbene plasti prebivalstva ipd. na različne načine. Dosedanje raziskave različnih skupnosti in različnih obdobjih nakazujejo potrebo po nadaljnih, najbolje interdisciplinarno zastavljenih raziskavah zgodovine časti.

Ključne besede: čast, kultura časti, plemstvo, Sredozemlje

V zadnjih desetletjih je bilo objavljenih več študij, osredotočenih na čast oziroma kulturo časti. Že v prejšnjem stoletju je bila tema deležna precejšnje pozornosti zlasti antropologov. Vedno bolj pa se zanjo zanimajo tudi psihologija, ekonomija, zgodovina in druge vede. Gre za aktualno tematiko, ki jo zelo dobro v naš čas poglobljajočih se konfliktov umeščajo uvodne besede avtorjev članka *The Evolutionary Basis of Honor Cultures*, objavljenega leta 2016 v znanstveni reviji *Psychological Sciences*, in sicer »Around the globe, people fight for their honor, even if it means sacrificing their lives« (Po svetu se ljudje borijo za svojo čast, pa čeprav za to žrtvujejo svoje življenje) (Nowak et al. 2016: 12).

Zgoraj omenjeni članek se navezuje na koncept različnih kulturnih prototipov, na evropskih tleh naj bi se namreč srečevala kulturna prototipa časti in dostojanstva. V kulturah časti naj bi bila vrednost posameznika odvisna od vrednotenja drugih, od ugleda, ki naj bi ga posameznik užival znotraj neke skupnosti. V tem okviru naj bi se razvijale nestabilne družbene hierarhije, saj naj bi kulturi časti botrovali gospodarska negotovost in manj zanesljiv sodni sistem (Aslani et al. 2016: 1178–1201). Za kulturo časti naj bi bili med drugim značilni tudi relativno skromni resursi, ki

so bili na razpolago v neki skupnosti (Sommers 2009: 38–39). Tovrstnega koncepta se poslužuje v različnih vedah, saj je lahko uporaben pri razumevanju miselnih vzorcev, pogajalskih strategij ipd., pa tudi trenj in nesoglasij, ki se pojavljajo med skupnostmi, ki naj bi pripadale različnim kulturnim prototipom. Kljub potencialno uporabni vrednosti tovrstnega koncepta za razumevanje delovanja določenih posameznikov ali skupin pa se lahko postavi vprašanje, ali pri tem ne nekoliko preveč ukalupimo dejansko izredno kompleksne družbene stvarnosti. Naj si bo tako ali drugače, jasno je, da čast še vedno predstavlja perečo raziskovalno tematiko.

Zanimanje zgodovinske stroke za to temo izhaja iz razvijanja koncepta časti v antropologiji, zlasti na primeru preučevanja sredozemskih družb v 20. stoletju. Kulturna antropologija ima dolgo tradicijo raziskovanja časti v okviru antropologije Sredozemlja, za kar je bilo ključnega pomena raziskovalno delo anglo-ameriških antropologov, ki so se v petdesetih letih 20. stoletja usmerili na preučevanje kmečkih skupnosti tega prostora. Njihove raziskave so se osredotočale na čast, sramoto, gostoljubje, družinsko življenje in druge prvine, ki naj bi bile skupne sredozemskim skupnostim. V osemdesetih in devetdesetih letih

je antropološke raziskave sredozemskega prostora zajela kriza, ki je sovpadala s povečanim zanimanjem za raziskovanje Evrope in Bližnjega vzhoda. Ideja Sredozemlja je bila podvržena kritikam, saj naj bi predstavljala preveč nejasen in preobširen pojem. Tudi koncept časti kot eden izmed prvih, ki naj bi izražale kulturno enotnost Sredozemlja, je bil deležen kritik (Albera 2006: 109–133; Horden, Purcell 2000: 485–523; Rodriguez Mosquera 2002: 16–36; Cohen 1992: 598).¹

V zadnjih letih pa raziskave Sredozemlja vnovič pridobivajo pomen, a z drugačnim epistemološkim pristopom. Pri tem ključno vlogo igra interdisciplinarnost (pomen pridobiva tudi pritegnitev zgodovinskih raziskav) in razširitev perspektiv z upoštevanjem raziskav, ki niso napisane v angleškem jeziku in so zato ostale deloma spregledane. Dionigi Albera predlaga, da se Sredozemlje obravnava kot kontekst (ne predmet preučevanja), natančneje kot splet zgodovinsko konstruiranih razlik (Albera 2006: 119–126). Sredozemlje naj bi delovalo kot obsežno območje povezanih »mikroekologij« (Horden, Purcell 2002: 502–507). Glede nesoglasij raziskovalcev v zvezi s kriteriji, ki naj bi razmejevali sredozemski prostor, zgodovinar Salvatore Bono izpostavlja, da gre za geografski prostor in skupek območij, ki obkrožajo morje in ki imajo pod njegovim vplivom skupne značilnosti. Potrebno bi bilo prepoznati »enotnost« sredozemskega sveta, utemeljene na očitnih razlikah v geografskih, etničnih, demografskih, družbeno-gospodarskih razmerah ter različnosti kultur in tradicij. Te različnosti pa naj bi vodile k enotnemu zgodovinskemu procesu (Bono 2005: 417; Bono 2016: 119–132).

Enega od pomembnih konceptov v raziskavah Sredozemlja predstavlja torej čast. Zgodovinarja Peregrine Horden in Nicholas Purcell opozarjata na spreminjajočo se rabo termina čast v tem prostoru. Čast naj bi v različnih skupnostih imela različne vsebine. Poleg tega se lahko njen pomen spreminja celo v kratkih časovnih obdobjih. Čast naj bi bila zelo lokalna po vsebini in hkrati univerzalna po pomenu (Horden, Purcell 2002: 502–507).

Pri rabi koncepta časti v zgodovinskih raziska-

vah je potrebna previdnost. Izogibati se je namreč potrebno posploševanjem, ki se tako rada prikra-dejo v obravnavo tovrstnih tematik. Horden in Purcell, na primer, opozarjata na študije, ki prikazujejo sredozemsko Evropo pred 19. stoletjem kot statični ostanek prejšnjih obdobj (Horden, Purcell 2000: 514). Pri raziskovalnem delu je potrebno ne le upoštevati različna obdobja in območja, ampak izhajati iz točno določene družbene situacije, torej tudi iz okolja, bodisi ruralnega bodisi mestnega, spolne pripadnosti subjektov in podobnega. Potrebno je tudi ločevati med častjo, ugledom in spoštovanjem (Cohen 1992: 598–600).

Pri praksah, povezanih s častjo, gre za vrednotenje človeka v skladu z ugledom, ki ga je ta imel v družbi. Tudi v preteklosti v t. i. kulturah časti vrednost posameznika ni bila povezana z njegovimi vrednotami, ampak s spoštovanjem, ki mu ga je dodelila družba. Ta ugled pa je bil v vsakodnevnem življenju nenehno ogrožen. Moškim je bilo dodeljeno, da branijo čast sebe, svoje družine, posesti itd. Elisabeth S. Cohen v svoji raziskavi o medosebnih sporih, ki so se odvijali v novoveškem Rimu, izpostavlja, da je bilo potrebno na dejanja, ki bi lahko okrnili čast, odgovoriti s protinapadom. Neka oseba je lahko na neko trditev ali napad druge osebe smiselno odgovorila na vrsto načinov, ki so bili kulturno-pogojeni. Oblike, s katerimi ljudje ubesedujejo svoja čustva in jih prenašajo v svoje delovanje, so izhajale iz določene kulture, pri čemer je ta razumljena kot skupek iz zgodovine prenesenih vrednot, navad in predpostavk. Verjetni odzivi naj bi bili odvisni od vrste izziva, od pripadnosti določenemu družbenemu sloju, poklicnega dela ter spolne pripadnosti (Cohen 1992: 597–617).

Čast je zaznamovala tudi delovanje in čustvanje evropskega prebivalstva preteklih stoletij, vendar različna obdobja, območja, družbene plasti prebivalstva ipd. na različne načine. V zadnjem času je na voljo več študij, ki problem časti v preteklih stoletjih preučujejo na različnih evropskih območjih, pokazalo na njeno dejansko raznoliko podobo, ki ni bila vezana le na višje sloje in na moško prebivalstvo. V preteklosti se je pri obravnavi pomena časti v novoveških evropskih družbah pozornost usmerjala predvsem na po-

¹ Izčrpen pregled tovrstnih raziskav v: Albera 2006: 109–133 in Horden, Purcell 2000.

men ženske spolne čistosti ter na to, da naj bi čast oziroma njena ubranitev spodbujala nasilno vedenje moških (Pollock 2007: 3–8).

Linda A. Pollock pa je na primeru preučevanja življenja angleškega plemstva v obdobju med letoma 1570 in 1700 pokazala, da je nasilje lahko predstavljalo zgolj en vidik kulture časti. Če pustimo ob strani diskusije o razlikah med angleškim plemstvom in njihovimi stanovskimi kolegi na evropski celini, velja izpostaviti, da se v omenjeni študiji izpostavlja dejanski prispevek žensk h kulturi časti, vloga kolektivne, družinske časti ter ne nazadnje pomen samoobvladovanja in sprave. Čast je nudila vedenjske vzorce in zagotavljala povezavo z drugimi. Na ta način je kultura časti večinoma prispevala k družbeni koheziji. L. A. Pollock je pokazala, da je bila čast del vsakodnevnih odnosov in stikov, zaradi česar je mogoče prikazati časti razumeti le v njihovi povezavi z vsakodnevnim življenjem obravnavanega plemstva. L. A. Pollock pri evropskem plemstvu ugotavlja obstoj različnih predstav časti. Nasilje je bilo sestavni del novoveške kulture časti, a je predstavljalo zgolj eno od značilnosti, ki so jo brzdale druge, ki so bile prav tako del določene kulture časti (Pollock 2007: 3–29).

Obstaja več primerov, ki ponazarjajo, kako so povsod po Evropi v poznem srednjem in novem veku tudi mnogi pripadniki nižjih slojev ljubosumno branili svojo čast. Posebej dobro pa je ta dokumentirana v sredozemskem prostoru preteklih obdobj pri širših slojih prebivalstva (Hoden, Purcell 2000: 485–523). Na primeru preučevanja rimskega podzemlja 16. stoletja je, denimo, Thomas V. Cohen izpostavil, kako je čast vsebovala vidike kodeksa, kvalitete in nematerialne udobnosti, a je bila lahko razumljena tudi kot retorični proces, kot ena izmed več možnih strategij, ki so zagotavljale veljavo v nemirnem, nevarnem svetu. Ko so se tako plemiči kot tatovi ali revni vojaki sklicevali na čast, so poudarili verodostojnost svojih obljub, grožnj ali izpovedi, kar je imelo velik pomen za uravnoteženje osebnih odnosov (Cohen 1998: 975–998). Podobno oziroma celo stalno sklicevanje na čast pa je zaslediti v sodnih procesih, ki so se odvijali v Piemontu v 17. in 18. stoletju, in sicer zlasti med služabniki in obrtniki (Horden, Purcell 2000:

520). Raziskovanje tematike časti v zgodovinskih raziskavah torej ne gre zamejiti le na višje sloje prebivalstva niti na sredozemski prostor ali njemu bližnja območja.

V okviru slovenskega zgodovinopisja je nastalo že več prispevkov o časti. S tem vprašanjem so se na primer ukvarjale Darja Mihelič, Eva Holz, Marija Žvanut, Marta Verginella in Dragica Čeč. Novembra 1999 je bila v Kopru v sodelovanju koprškega Znanstvenoraziskovalnega središča, Zgodovinskega društva za južno Primorsko, Pokrajinskega muzeja Koper, Oddelka za zgodovino Univerze Ca' Foscari v Benetkah in Oddelka za pravne študije Univerze v Vidmu organizirana mednarodna znanstvena konferenca »Čast: identiteta in dvoumnost neformalnega kodeksa (Sredozemlje, 12.–20. stoletje)« (Mlacovič 1999: 603–604). Zbornik razprav je izšel naslednjega leta v okviru revije *Acta Histriae* s tematsko številko, ki jo je uredil Darko Darovec. Prispevki pričajo o izredni raznolikosti preučevane tematike.

Čast je torej pereča raziskovalna tematika. Pri njenem raziskovanju je potrebno izhajati iz točno določenega kulturega miljeja, vsakdanjega življenja, družbenega sloja in drugih vidikov, ki so lahko vplivali na dejanski pomen in vlogo časti v tem prostoru in času. Čast je imela različne pomene in se je tudi izražala na različne načine. Kaže se torej potreba po nadaljnjih, najbolje interdisciplinarno zastavljenih raziskavah zgodovine časti.

VIRI IN LITERATURA:

- Albera, D. 2006: Anthropology of the Mediterranean: Between Crisis and Renewal. V: *History and Anthropology*, let. 17, št. 2, 109–133.
- Aslani, S. et al. 2016: Dignity, face and honor cultures: a study of negotiation strategy and outcomes in three cultures. V: *Journal of Organizational Behavior* let. 37, št. 8, 1178–1201.
- Bono S. 2005: Sulla storia della regione mediterranea. V: *Mediterranea – ricerche storiche* 2005, let. 2, št. 5, 409–418.
- Bono S. 2016: Mediterraneo, storie di una idea liquida. V: *Mediterranea – ricerche storiche* 2016, let. 13, št. 5, 119–132.

Cohen E. S. 1992: Honor and Gender in the Streets of Early Modern Rome. V: *The Journal of Interdisciplinary History* let. 22, št. 4, 597–617.

Cohen T. V. 1998: Three Forms of Jeopardy: Honor, Pain, and Truth-Telling in a Sixteenth-Century Italian Courtroom. V: *The Sixteenth Century Journal*, let. 29, št. 4, 975–998.

Horde P., Purcell N. 2000: *The Corrupting Sea. A study of Mediterranean history*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers.

Mlacović D. 1999: Mednarodna znanstvena konferenca »Čast: identiteta in dvoumnost neformalnega kodeksa (Sredozemlje, 12.-20. stoletje)«. V: *Zgodovinski časopis*, let. 53, št. 4, 603–604.

Nowak A. et al. 2016: *The Evolutionary Basis of Honor Cultures*. *Psychological Sciences*, 27, št. 1, 12–24.

Pollock L. A. 2007: Honor, Gender, and Reconciliation in Elite Culture. V: *Journal of British Studies*, 2007, let. 46, št. 1, 3–29.

Sommers T. 2009: The two faces of revenge: moral responsibility and the culture of honor. V: *Biology and Philosophy*, 24, št. 1, 35–50.